

Oorkonden en Mededelingen

WESTVLAAMSE FAMILIEWAPENS IN EEN HANDSCHRIFT VAN DE STADSBIBLIOTHEEK TE BRUGGE

De handschriften-collectie der Stadsbibliotheek te Brugge wordt vrijwel geheel ingenomen door het restant van twee middeleeuwse Cisterciënser-librijen, dat in laatste instantie afkomstig is van de 17de-eeuwse Duinen-abdij te Brugge. Deze was vroeger gevestigd in het gebouw van het tegenwoordige Groot-Seminarie, maar sinds de sequestratie van de goederen dier stichting in de Franse tijd, zijn de boeken ten slotte voor het grootste deel eigendom van de stad geworden en zo worden deze thans in de stadsbibliotheek bewaard. Dat het oorspronkelijk bezit van de librije van Ter Duinen bij Nieuwpoort en die van Ter Doest, de dochter-abdij bij Lissewege, sinds de fusie van beide bibliotheken in de 17de eeuw dikwijls niet meer te scheiden blijkt, wanneer geen oude eigendomsmerken meer aangetroffen worden, is meer dan eens betoogd. Wij komen op al deze zaken, die hier bekend verondersteld mogen worden, niet meer terug. De catalogus der Brugse handschriften bevat alle nodige inlichtingen voor iemand die zich hieromtrent oriënteren wil¹.

Mijn korte mededeling betreft een tweetal hss. van *De naturis rerum* van Thomas van Cantimpré, een werk dat nog veel te weinig bestudeerd is en dat toch zo interessant is, al was het alleen maar omdat het immers aan Maerlant tot voorbeeld gediend heeft voor diens dichtwerk *Der naturen bloeme*.

¹ A. DE POORTER, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Publique de la ville de Bruges*. Gembloux, 1934, p. 7-20.

Van *De naturis rerum* worden er in de Brugse bibliotheek niet minder dan drie hss. bewaard, waarvan er twee ons in 't bijzonder interesseren omdat hun ouderdom nog wel tot de 13de eeuw moet opklimmen en zij kunnen derhalve voor de studie van Maerlant's bewerking van belang blijken te zijn.

Hoewel beide hss. afkomstig zijn uit de librijen van de twee zo nauw verwante Cisterciënser-kloosters, zou het mij toch sterk verwonderen indien zij blijken zouden in directe relatie met elkaar te staan.

Het eerste hs., nr 410, is het oudste, nog uit de volle 13de eeuw.

Het is blijkens een uitvoerige notitie achterin geschreven door frater Johannes de Antwerpia in de praemonstratenser-abdij van Drongen bij Gent. Het hs. komt van Ter Duinen, hetgeen ons bekend gemaakt wordt door een aantekening van Johannes Trochaeus van 12 Aug. 1583 op het schutblad achterin. Daar toch staat dat hij het hs. in Veurne gevonden had, na de verovering door Parma. Ook andere hss. heeft hij er aangetroffen, vermoedelijk niet in het refugium dat de monniken aldaar betrokken hadden, maar elders in de stad bijvoorbeeld. Tijdens de plundertochten in 1566, een gevolg van de beeldenstorm, hadden de monniken hun abdij verlaten en een gedeelte van hun bezittingen weten te redden in de boerderij „Bogaerde” bij Veurne. Van daaruit vervoerde men de boeken en hss. later naar Brugge.

Staat het dus vast dat deze fraaie 13de-eeuwse foliant eens deel uitgemaakt heeft van de bibliotheek van Ter Duinen, al is het hs. er dan ook niet geschreven, van het andere hs. dat ik thans ter sprake wil brengen en dat van gelijken inhoud is als het vorige, weten wij veel minder af.

Hs. 412 is stellig later geschreven, helemaal op het einde der 13de eeuw.

Mijn aandacht viel op dit hs., omdat het mij deed denken aan de calligraphische producten van de hand van de convers Henricus, die op het einde der 13de eeuw werkte in Ter Doest. Hij moet een belangrijke rol hebben gespeeld in het scriptorium aldaar. Dit hs. is weliswaar gemerkt met het kleine stempeltje, een Bourgondisch kruisje, eigendomsmerk waarmede men c. 1627 de hss. der Duinen-abdij te Brugge heeft

voorzien, maar het is zeer de vraag of het ook beschouwd moet worden als een werkstuk der Cisterciënsers.

Henricus conversus schreef een prachtige hand en zijn verluchtingen zijn ware meesterstukjes, maar daarmee is geenszins gezegd dat er gesproken moet worden van een schrijf- of verluchtingsstijl van Ter Doest. We zouden misschien eerder moeten rekening houden met een Brugse stijl, want Henricus was naar alle waarschijnlijkheid al lang een kundig *scrifer* voordat hij convers van Ter Doest werd ².

Het enige wat wij dus zouden kunnen onderstellen is : herkomst uit Brugge en dat niet zozeer op grond van het schrift, als wel krachtens de stijl van één enkele zeer fraaie initiaal, die men in het hs. aantreft en die in kwaliteit niet schijnt onder te doen voor die in de beste producten van Henricus. Deze verluchting stamt uit dezelfde school. F. 157^r vindt men een P met zes wonderfijn getekende mensenhoofden in het oog van de letter. De beide bovenste hoofden maken eigenlijk onderdeel uit van een grotesque, d.w.z. er zit nog een lijfje met poten en vleugels aan vast : het zijn twee monstertjes met mensenhoofden die elkaar aanzien. De uitvoerige versiering van de letter — het is immers een P — zet zich ook nog in de bovenmarge voort (afb. I).

Overigens is dit hs., net als hs. 410, onversierd, hoewel het stellig de bedoeling is geweest om het te verluchten met miniaturen die de tekst moesten verduidelijken.

Het hele boek door heeft men telkens ruimte gereserveerd voor initialen en de rechthoekjes voor de illustraties zijn reeds geschetst, zelfs is de voorstelling een enkele keer met loodstift al aangegeven. Het heeft er alle schijn van dat het hs., eenmaal gecopieerd, naar de opdrachtgever is gegaan, voorzien van een specimen van de verluchting, onze f. 157^r, en dat deze het boek niet verder heeft laten opluisteren met initialen en illustraties.

² G. I. LIEFTINCK, *De librijen en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënsers-abdijen Ter Duinen en Ter Doest...* Meded. Kon. VI. Acad. voor Wetensch., Letteren en Sch. Kunsten v. België, XV (1953), nr 2, p. 46-48 en afb. 15. Zie ook de *Geïllustreerde catalogus van de Tentoonstelling van miniaturen en boekbanden, gehouden te Brugge in 1927*, pl. I.

Pas veel later, straks zal ons blijken hoeveel later zelfs, heeft het hs. de grove versieringen gekregen, die men, in tegenstelling tot de zoëven vermelde P, nauwkeurig in de catalogus vermeld vindt. Op de aldaar vermelde bladzijden vindt men inderdaad gekleurde en enigszins versierde initialen met familie-wapens. Een groot gedeelte daarvan is naar herkomst ook ter dege herkenbaar als Vlaams, ja zelfs als Brugs. Maar aangezien die nieuwe versiering eerst veel later is aangebracht, bewijst deze alleen dat het hs. minstens honderd jaar in handen van Bruggelingen is geweest voordat het in de librije van Ter Doest (?) belandde. Wij doen dan ook goed met het boek te houden voor een product van een atelier dat op bestelling werkte en dat als zo vele vervolgens beland is in de librije van een onzer abdijen of misschien zelfs nog later als geschenk is aangeboden aan de Brugse Duinen-abdij. Dit dus aangaande de herkomst.

Thans nog een woord over die initialen met de wapens. Het is maar zeer middelmatig werk, soms zelfs bepaald slecht. Toch herkent men in de tekening der initialen en in de meestal wel behoorlijke uitbeelding nog wel de goede periode der heraldiek. De meeste wapens zijn zowat van hetzelfde formaat, maar een enkele keer werden zij in initialen van klein type, slechts enkele regels hoog, aangebracht. In dat geval is er van de tekening weinig terecht gekomen (ff. 206^r, 206^v). Ik zou deze vernieuwing van het hs. toch nog wel omstreeks het einde der 14de of het begin der 15de eeuw willen dateren.

Het is mede daarom dat het zijn nut kan hebben om deze wapens ten behoeve van de heraldici en genealogen, die zich met deze periode bezig houden, eens te beschrijven in dit tijdschrift. Zo ergens, dan is zulk een publicatie hier op haar plaats. Mogelijk vindt een Westvlaams historicus datgene terug wat mij ondanks enige pogingen niet mogelijk is gebleken: de preciese datum en het milieu. Want natuurlijk is deze combinatie van wapens geenszins willekeurig (afb. II).

Ziehier wat ik er zelf van heb kunnen terechtbrengen met behulp van een beetje zoeken in de oude werken van Gailliard en Piot³.

³ De volgende bronnen werden door mij geraadpleegd:

- f. 1^r N wapen goud met een leeuw van sabel, getongd en gewapend van keel — VLAANDEREN
 f. 37^r A wapen gekwartileerd : 1, 4 als vorig; 2, 3 zilver met een gesplitststaarte leeuw van keel — VALKENBURG

Abbé De Poorter meent dat het eerste wapen dat van Vlaanderen moet zijn. Ik geloof dat hij gelijk heeft en wel voornamelijk, omdat ook het tweede wapen daarop wijst. Dit is nl. wederom Vlaanderen, maar nu gekwartileerd met Valkenburg, men ziet dat duidelijk aan de gesplitste staart van de rode leeuw. Het lijdt wel geen twijfel, dit zijn de wapens van Hendrik, graaf van Vlaanderen-Ninove en van zijn vrouw Philippote van Valkenburg. Zij huwden omstreeks 1352⁴.

- f. 43^v Q wapen zilver met een faas van keel en een barensteel van azuur in het schildhoofd, van vijf stukken, elk wederom beladen met 3 munten van goud — ?

Zonder de barensteel is dit het wapen van de heren van Lombeek, volgens Rietstap. Deze onderstelling is aantrekkelijk, gezien de onmiddellijke nabijheid van Ninove en Lombeek. Aan waarschijnlijkheid zou deze suppositie stellig winnen, indien mocht blijken dat de heren van Lombeek een jongere tak van de heren van Bethune (Artois) waren. Deze buitengewoon gecompliceerde breuk (barensteel en die nog weer beladen met nieuwe distinctieven) moet, dunkt mij, wijzen op een zijtak van een zeer aanzienlijk geslacht en men denkt dan onmiddellijk aan Bethune; immers het stamwapen van deze familie was ook een faas van keel op een veld van zilver.

CH. PIOT, *Notice historique et généalogique de la maison de Straten*. Brux. 1877. Vooral aan dit laatste werk, dat Prof. Strubbe mij in handen gaf, heb ik veel kunnen ontleenen (Piot).

J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse...* Bruges, 1857-'64. 6 dln. (Gaill. Bruges).

DEZ., *Les inscriptions funéraires de la Flandre occidentale*. I. Arrond. de Bruges 1-3. Bruges, 1861-'67 (Gaill., Inscr. 1, 2, 3).

DEZ., *Ephémérides brugeoises...* Bruges, 1847 (Gaill. Ephém.).

⁴ J. M. VAN DE VENNE, *Geschiedenis van het Kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden*. (Houthem), 1951, p. III-III7.

- f. 47^v P wapen sabel met een schildhoofd van zilver, beladen met 2 sporraderen (5) van keel — CLAERHOUT ⁵

Ik moet hier een kleine restrictie maken : het wapen heeft twee sterren, geen sporraderen, want het gat in het middelpunt ontbreekt. Ik aarzel echter niet om dit wapen dat van Claerhout te noemen. De heren van Claerhout behoorden tot de familie der Vilains, de burggraven van Gent. Zij braken het wapen-Vilain met twee sporraderen. Aangezien wij varianten van het wapen-Vilain nog twee maal zullen aantreffen, is twijfel in dit opzicht toch wel uitgesloten.

- f. 88^r O wapen goud met een kruis van keel, gecantonneerd door drie merletten van hetzelfde — MALDEGHEM ⁶
- f. 120^v M wapen gekwartileerd : 1, 4 goud met een kruis van sabel; 2, 3 keel met een schuinkruis van zilver — GRUUTHUSE

Gailliard vermeldt ⁷ dat Jan van der Aa de eerste van zijn geslacht was die in 1389 zich behalve heer van Gruuthuse ook voortaan heer van Brugge noemde en zijn wapen kwartileerde met dat van de oude heren van die naam (Gerard van der Aa, ridder geslagen na de slag van Woeringen, huwde met de erfdochter Anna van Brugge, vrouwe van Gruuthuse). Mocht deze mededeling stroken met de feiten, dan zouden al deze wapens pas dateren uit de tijd na 1389! Van Jan van der Aa-Gruuthuse lezen wij bij dezelfde auteur dat hij gehuwd was met een Vilain, hetgeen in verband met wat wij reeds opmerkten interessant is.

- f. 132^r N wapen gekwartileerd : 1, 4 goud met een keper van keel; 2, 3 sabel met een schildhoofd van zilver (VILAIN) — ?

Ook hier weer een geslacht verwant aan de Vilains.

⁵ GAILL., *Bruges*, I, p. 237.

⁶ GAILL., *Inscr.* I, p. 48. Interessant is de volgende alliantie : Philips van Maldegheem trouwt na 1352 Marie de Bethune (GAILL., *Bruges*, I, 449).

⁷ GAILL., *Bruges*, I, p. 71.

- f. 147^v G wapen sabel met een schildhoofd van zilver, waarin een uitkomende leeuw van keel — ?

Ook dit wapen houd ik voor dat van een tak der Vilains.

- f. 169^r G wapen zilver met een kruis van sabel, beladen met 5 gouden schelpen — UUTKERKE⁸
 f. 178^v P wapen keel met een keper van hermelijn — GHISTELE

Het hermelijn is niet duidelijk : zilver met 5 niet te onderscheiden zwarte figuurtjes. Toch is het wel duidelijk dat het wapen van de Ghistele's bedoeld is⁹.

- f. 184^v P wapen goud met een keper van sabel — BOONEM¹⁰
 f. 189^v G wapen keel met 6 zesbladige bloemen van zilver (3, 2, 1) met gouden harten en een uitgeschulpt boordsel van zilver — ?

Piot reproduceert¹¹ een zegel van Jehan de W... rhinc uit het jaar 1332 met dezelfde voorstelling, echter met één bloem in plaats van zes !

- f. 191^r P wapen zilver met een keper van keel — DUDZELE¹²
 f. 201^r G wapen geschaakt van zilver en azuur met een vrij kwartier van keel met vier gouden kepers — ?

⁸ GAILL., *Inscr.* I, p. 48.

⁹ GAILL., *Bruges*, I, p. 80 deelt mede dat de Ghistele's eerst na de slag van Ambroy in 1364 het recht verkregen de keper van zilver, die zij oorspronkelijk voerden, te verwisselen met een keper van hermelijn. Ik weet niet of Gailliard hier werkelijk betrouwbaar is. In dat geval is het wapen dat ik in het bekende Walewein-hs. heb menen te kunnen identificeren met dat der Ghistele's anders te interpreteren. Dit hs. — en daarmee ook het wapen — is zonder enige twijfel vervaardigd in 1350 ! Zie *De herkomst van het Waleweinhandschrift* in *Bull. van den Nederl. Oudheidk. Bond*, 1947, fig. 11. Interessant is de volgende alliantie : Jan van Ghistele (†1400) trouwt Margaretha Vilain (GAILL., *Bruges*, I, 88).

¹⁰ GAILL., *Bruges*, I, p. 203.

¹¹ PIOT, p. 127.

¹² PIOT, p. 69 (c. 1340).

Afb. I. — Oog van de letter P versierd met zes mensenhoofden.

Afb. II. — Letter M versierd met het wapen van Gruuthuse.

- f. 203^r P wapen zilver met een keper van keel beladen met 3 schelpen van goud — LISSEWEGHE
- f. 206^r G wapen goud met een schuin kruis van keel — VAN PRAET ?

Het is mogelijk dat wij hier het oudste wapen van de van Praets uit Brugge hebben. Meestal vindt men het kruis beladen met 5 schelpen van zilver.¹⁴ Volgens Rietstap is ook het onderhavige wapen overgeleverd.

- f. 206^v G wapen keel met een band van zilver vergezeld ter weerszijden van 3 merletten van hetzelfde — OOSTCAMP¹⁵
- f. 212^r G wapen zilver met drie leeuwen van sabel, getongd en gewapend van keel — HALEWIJN of VAERNEWYCK¹⁶
- f. 214^r G wapen sabel met een schuinkruis van zilver — CLEYHEM¹⁷
- f. 216^r P wapen keel met drie zilveren dolken, bandswijs geplaatst — STRATEN¹⁸
- f. 222^r P wapen goud met een kruis van keel, beladen met vijf schelpen van zilver en gecantonneerd door drie merletten van keel — VAN DEN POELE¹⁹

Proberen wij thans tot een voorlopige conclusie te geraken, allereerst omtrent de periode waarin deze initialen met bla-
zoenen in het hs. werden aangebracht. Dit moet zijn geschied

¹³ GAILL., *Ephém.*, pl. 86. In dit gemeente-wapen van Lisseweghe vindt men in de voet nog een groene berg.

¹⁴ GAILL., *Bruges*, III, p. 57. Interessant is ald. p. 60 een huwelijk in de 14de eeuw vermeld te zien tussen Jossine van Praet, dochter van Collard, heer van Moerkerken en Adriaan Vilain.

¹⁵ GAILL., *Ephém.*, pl. 118. Het gemeente-wapen van Oostcamp.

¹⁶ GAILL., *Bruges*, I, 213 en PIOT, p. 112. Bij Gailliard, p. 214 allianties Halewyn-Uutkerke, Halewyn-Gruuthuse.

¹⁷ GAILL., *Inscr.*, I, p. 131 (a^o 1412).

¹⁸ PIOT, *passim*.

¹⁹ PIOT, p. 135 het wapen van Philippus de Poelo op een zegel (uiteraard zonder opgave der emails) hangende aan een oorkonde van S. Andries uit het eerste kwart der 14de eeuw (Brugge, R.A., nr. 1261).

nà c. 1352, toen Hendrik van Vlaanderen-Ninove trouwde met Philippote van Valkenburg, ja zelfs na 1389 misschien, als het wapen-van der Aa inderdaad pas sinds dit jaar gecombineerd is met dat van Brugge-Gruuthuse. Het is voorts niet zeer waarschijnlijk dat het hs. aldus is bijgewerkt voor het vorstelijk paar zelf, daarvoor is de versiering te onbeholpen. Men is eerder geneigd te denken aan een van diens vazallen en als zodanig komt dan allereerst een Claerhout in aanmerking, de drager van het eerste wapen dat werd ingetekend na die der vorsten. Voorts is het opmerkelijk dat wij onder de overige wapens nog twee maal een wapen tegenkomen dat wijst op stamverwantschap met de familie Vilain, waartoe de Claerhout's ook behoorden (ff. 132^r, 147^v). De Claerhout's behoorden tot de edelen van het Vrije van Brugge. Van de overige wapens zijn er 13 thuis te brengen, gevoerd door geslachten die eveneens bloeiden en goeod waren in diezelfde landstreek: Maldeghem, Gruuthuse, Uutkerke, Ghistele, Boonem, Dudzele, Lisseweghe, van Praet (?), Oostcamp, Halewyn (Vaernewijck?), Cleyhem, Straten en van den Poele. Het vermoeden ligt voor de hand dat wij hier de wapens van een bepaalde „clan” voor ons hebben. Al deze geslachten waren door huwelijken nauw met elkaar verwant. Zijn dit de leenmannen van Hendrik van Vlaanderen-Ninove? Dan zijn de wapens die niet werden geïdentificeerd wellicht die van vazallen die in andere gebiedsdelen goeod waren? Ik denk daarbij aan Lombeek, vlak bij Ninove, bijvoorbeeld.

Leiden.

G. I. LIEFTINCK.

DE PAROCHIES WAAR HET ST.-PIETERSKAPITTEL VAN KASSEL HET TIENDRECHT BEZAT

Ignace de Coussemaker, destijds ondervoorzitter van het Comité Flamand de France, had na lange opsporingen een studie bereid over de geschiedenis van het St Pieterskapittel van Kassel. Na zijn dood werden zijn nota's benuttigd door H. Hosdey, die in 1891 in de *Annales* van het Comité, een artikel publiceerde over de stichting van dit kapittel, en